

Válasz az opponenseknek

Bakró-Nagy Marianne-nak, Dezső Lászlónak, Keresztes Lászlónak

A prenominitivitás. Elmélet és alkalmazása az uráli nyelvekre

című akadémiai doktori értekezéssel kapcsolatban¹

1. Egy akadémiai doktori értekezés bírálójára minden esetben az a feladat hárul, hogy egy egész tudományág képviselőjében fogalmazza meg állásfoglalását a szóban forgó művel kapcsolatban. Különösen hangsúlyossá válik azonban ez a szakmai kihívás olyan esetben, amikor a disszertáns – mint a jelen esetben – az adott diszciplínában tematikusan vagy módszertanilag újszerűnek számító dolgozattal pályázza meg teljesítményének tudományos elismerését. Opponenseimnek ezért már a megbízatás pusztán vállalásáért is köszönet jár, nem is beszélve arról a nyelvtudomány, értekezésem esetében ezen belül a nyelvtipológia és az uralisztika iránti felelősséggel végzett, ugyanakkor a legtöbb esetben a disszertáns törekvései iránti empátiát sem nélkülöző, magas színvonalú elemző munkáról, melyet véleményük kialakításában és kifejtésében érvényre juttattak. Ilyen körülmények között nemcsak feladatom, de kötelességem is lehetőségeimhez mérten részletesen, tárgyyszerűen és hitelesen reagálni munkám lényegét és részletproblémáit egyaránt érintő releváns felvetéseikre. A most következőkben erre teszek kísérletet.

2. Az első és legfontosabb tisztázandó kérdéskör nyilvánvalóan az értekezés egészének koncepcionális és módszertani meghatározottsága. Keresztes László opponensem bírálatainak legelső oldalán szkepszisét fejt ki a dolgozatnak a bevezetésben előre jelzett gondolatmenetével kapcsolatban, amennyiben azt körbenforgónak látja, illetve hangot ad azon meglátásának, miszerint a dolgozatban valójában nem a szkematogóniai elmélet alkalmazásáról van szó az uráli nyelvekre, hanem éppen ellenkezőleg. Tisztázzuk tehát mindenekelőtt ezeket a problémákat.

Úgy gondolom, ahogyan szinte minden tudományos kifejtés esetén, úgy itt is ajánlatos különbséget tenni a gondolatmenet *genezise* és a *kifejtés* logikája között. Amit ugyanis a bevezetésben leírtam, az az utóbbira vonatkozik, a többes szám első személy is mintegy az olvasónak a szerző segítségével bejárando útját vetíti előre; tudatosan és vállaltan didaktikus. Az elmélet *genezise* ellenben egészen más utat járt be. Eredetileg a nyelvtipológia történetének tanulmányozása (és évtizedek óta tanítása) során, főleg a stadiális tipológiával kapcsolatban ismerkedtem meg mind a mondattani típusok mibenlétével, mind – különösen Kacnyelszon és Mescsanyinov művei alapján – azzal a gondolattal, hogy ezek között a leíró szembeállításon kívül történeti összefüggés is fennállhat (amit e szerzők idején úgy koncipiáltak, hogy a nominatív felépítés az ergatív örököse). Ezek után először is utánajártam a mondatfelépítési

¹ Ez a dokumentum az opponensi véleményekre adott válaszom teljes szövegét tartalmazza, mely ilyen formában jut el opponenseimhez, a bíráló bizottság tagjaihoz, és lesz nyilvánosan hozzáférhető az MTA honlapján. A nyilvános vitán terjedelmi okokból e szövegnek csak rövidített változatát van lehetőségem felolvasni. H. F.

típusok kezelésének a modern leíró jellegű nyelvtipológia irodalmában, az erre vonatkozó nézeteket rendszerint az esetkiosztás (case alignment) jelenségének leírásaiban találva meg, másfelől tovább követtem az első kísérletére megbukott stadiális tipológia eme mégis tovább élő problematikájának történetét. Döntő lökést adott számomra Klimov 1977-es könyve az aktív nyelvekről, mely először vetette fel, hogy az indoeurópai nominatív szerkezet előzményei nem az ergatív, hanem az aktív felépítésben keresendők. Ezt a gondolatot dolgozta ki aztán részletesen Gamkrelidze és Ivanov 1984-es nagy indoeurópai történeti nyelvtana, és az idős Lehmann 2002-es munkája a preindoeurópai nyelvről. Úgy láttam azonban, hogy a nominatív szerkezet közvetlen visszavezetése az aktív típusra további megvilágítást igényel, nemkülönben hiányoltam a többi mondatfelépítési elv leíró és történeti viszonyának tisztázását egymáshoz és az említett mondatfelépítési típusokhoz. Ezen indíttatás alapján dolgoztam ki lépésről lépésre a szkematogónia elméletét, szándékaim szerint egyesítve benne az indoeurópai nyelvtudomány és a modern általános nyelvtipológia ide vonatkozó ismereteit. Lényeges körülmény, hogy az *uráli nyelvek* vizsgálata nem képezte részét az elmélet kialakításának. Éppen ezért gondoltam célszerűnek az elmélet mintegy utólagos ellenőrzését az uráli nyelvek tanúságán. Tehát egy széleskörű, de az uráli nyelveket és nyelvészetet nem tartalmazó nyelvi és nyelvészeti adathalmazon kialakítottam egy elméletet, majd ezt ellenőriztem ezen az újabb adathalmazon, ezzel megerősítve és reményeim szerint gazdagítva is magát ezt az elméletet. Nincs tehát szó körbenforgó gondolatmenetről, ehelyett inkább az általánosítások és konkretizációk egymást felváltó fázisairól lehetne beszélni.

Ha már szóba kerültek a tudománytörténeti előzmények, hadd tegyek itt egy rövid kitérőt Dezső László opponensem azon megjegyzésére, hogy ezeknek körében nem szólok Klimov 1983-as könyvéről (D3).² Ennek alapvető oka az, hogy az ebben a korábbiakhoz képest kifejtett revíziók véleményem szerint kevésbé érintették Gamkrelidze–Ivanov és Lehmann dolgozatom közvetlen előzményeül szolgáló koncepcióit, ami persze érthető, hiszen ez utóbbi szerzők nem általában a kontentív tipológiával foglalkoztak, hanem konkrétan a protoindoeurópai nyelv előtörténetével, amelyet Klimov korábbi meglátása alapján ők is az aktív nyelvek felépítése alapján láttak feltárhatónak. Klimov 1983-ban, amikor már visszalépett a neutrális típus különválasztásától, de továbbra is határozottan ragaszkodott az osztályozó típus kategóriájának fenntartásához, mindenelekett arra törekedett, hogy az általa kimutatott négy típust (osztályozó, aktív, ergatív és nominatív) holisztikus módon, a lexikon, a morfológia és a szintaxis egységes szemügyre vételével vesse össze, és ennek alapján vázolta fel e típusok ugyanilyen sorrendű történeti egymásutánosságának koncepcióját. Az én elképzelésem ettől több ponton is eltér. Először is nem támogathatom az osztályozó típus különválasztását, ugyanis az osztályozás elve egyaránt megfér legalábbis a nominatív és az ergatív mondatfelépítéssel (nominatív osztályozó nyelv például a szuahéli, ergatív a kaukázusi avar). De ugyanez a helyzet a morfológiával is, ahol a különböző típusok szinte minden szintaktikai felépítéssel asszociálódhatnak, különösen, ha az adpozíciók használatát nem mossuk egybe az esetmorfémákéval: például az ergatívuszi és az abszolút formák megkülönböztetése történhet prepozíciók révén is (ez a helyzet többek között az ausztráliai gyirbál nyelvben), ami akár egy ergatív mondatfelépítésű nyelvnek is megengedi, hogy morfológiailag izoláló legyen. Úgy-

² A bírálatok szövegére itt és a továbbiakban az opponens vezetéknevének iniciáléjával és az opponensi vélemény oldalszámával utalok.

hogy úgy látom, Klimov típusjellemzői, a lexikai, morfológiai és szintaktikai sajátosságok inkább keresztosztályozást adnak, mintsem koherens típusokat, ami persze nem zárja ki, hogy a különböző paraméterek egymással való affinitása tekintetében markáns tendenciákat is meg lehessen állapítani. Jelenleg azonban azt gondolom, hogy ez inkább skaláris jellemzést eredményezhet, mintsem diszjunkt halmazokat. A döntő különbség a klimovi koncepció és az enyém között mindazonáltal abban rejlik, hogy én a szkematogóniai rendszert hangsúlyozottan nem holisztikus, hanem parciális történeti-tipológiai elméletnek szántam, más szóval mindenekelőtt mondatfelépítési típusokról beszélek, és nem nyelvtípusokról. Az, hogy bizonyos mondattani sémák esetenként dominánsak vagy egyenesen kizárólagosak lehetnek bizonyos nyelvekben, és így például nominatív, ergatív stb. mondatminták mellett beszélhetünk nominatív, ergatív stb. nyelvekről is, – miközben persze tagadhatatlan tény – nem logikai előfeltétele a szkematogóniai elmélet értelmezhetőségének. A mondatformák általam ábrázolt történeti összefüggése tulajdonképpen akkor is fennállhatna, ha szintaktikai szempontból a világ összes nyelve vegyes típusúnak bizonyulna.

De térjünk vissza Keresztes professzor módszertani megjegyzéseire. Opponensem tökéletesen helyesen látja, hogy az értekezésben „a prenominitivitás-elmélet alkalmazása végső soron azt jelenti, hogy [a szerző] az elmélet igazolására hozza fel a bizonyítékokat az uráli nyelvekből” (K1). Csakhogy ez nálam – a korábban elmondottak értelmében – nem ámtítás vagy logikai anomália, hanem a gondolatmenet tudatosan vállalt lényege. Egy tekintetben azonban teljes mértékben igazat kell adnom opponensemnek: a dolgozat *alcíme* ebből a szempontból valóban félrevezető. Talán már eleve *ellenőrző alkalmazásról* kellett volna beszélnem (ahogyan ez a kifejezés a dolgozat összefoglalásában szerepel is). Két mentségem van: a címben rövidegre törekedtem (eszerint a kívánatosnál nagyobb mértékben), másfelől mindjárt a dolgozat első oldalán a következőket írom: „Az értekezés második része – az indo-európai nyelvekre vonatkozó modern történeti tipológiai ismeretek fényében, de a szerző reményei szerint azok mindenfajta kényszerű applikációja nélkül – az uráli nyelvcsalád nyelveiben törekszik kimutatni a prenominitív reliktumok meglétét, abban a reményben, hogy az elmélet és annak alkalmazása így egyaránt gazdagítja egymást.” Úgy gondolom, ebből világosan kitűnik, hogyan és mire is értendő a disszertációban az alkalmazás kategóriája.

A körbenforgó gondolatmenetre vonatkozó bírálatát opponensem egyébként konkrétan is megfogalmazza, amennyiben többször is visszatér rá, hogy véleménye szerint, különösen a finnugrisztikai fejezetekben, én már előfeltételezem, amit bizonyítani kívánok, s hogy a konklúzióim egyenesen következnek a dolgozat prekonceptiójából. Én persze remélni szeretném, hogy a dolgozatomnak koncepciója van, és nem prekonceptiója. Ami mármost a finnugor fejezeteket illeti, ott a látszólagos ellentmondás kulcsa megintcsak abban keresendő, hogy más a gondolat genezise, és más a kifejtés logikája. Azokat a sajátosságokat, amelyeket prenominitív reliktumnak tartok az uráli nyelvekben, természetesen a dolgozat megírása előtt igyekeztem felderíteni. Miután ezekről képet alkottam magamnak, az egyes fejezetekben felsorakoztattam az adott jelenségek prenominitív gyökereire vonatkozó adat- és érvrendszert, majd a fejezet végén az olvasó számára levonom a következtetést, pontosabban, bemutatom, hogy az elemzés miért konkludál az adott jelenségcsoport prenominitív jellegének megállapításában. Ez tehát a *kifejtés* logikája, vagy ha ezt a következtetés menetének tekintjük, akkor ez tulajdonképpen az *olvasó* következtetésmenete. Szerzőként a konklúziót természetesen akár a

fejezetek elejére is tehettem volna (mintegy a matematikusok módjára: tétel – bizonyítás), hiszen magam nem a fejezet, sőt még csak nem is a dolgozat megírása közben jutottam el az adott következtetéshez, hanem az előkészítő elemzések során. Mi több, az egyes vizsgált jelenségek prenominatív voltát a dolgozatban valójában ténylegesen előre is bocsátom, igaz, nem fejezetenként, hanem az értekezés első részének legvégén, „a prenominativitás elmélete és az uráli nyelvek” című alfejezetben. Magam tehát nemigen látok itt logikai körbenforgást. Ami pedig az uráli nyelveknek azokat a sajátosságait illeti, amelyeket a dolgozatban nem veszek számba, ezek nem azért maradtak figyelmen kívül, mert *ellentmondának* akár az elméletemnek, akár a kiválasztott jelenségek tárgyalásának, hanem mert *nem* tartom őket prenominatív jelenségnek, vagyis dolgozatom szempontjából irrelevánsak.

Bár inkább tartalmi, mint módszertani kérdés, dolgozatom általános megközelítésmódjának megítélése szempontjából ki kell itt térnem egy fontos tematikai kérdésre is, nevezetesen az ugyancsak Keresztes László professzor által felvetett „preuráli” kérdésre. Ő ugyanis így interpretálja a dolgozat tematikáját: „a pre-IE megelőzi a proto-IE-t. Mutatis mutandis a preuráli megelőzi a protourálit (PU), más (hagyományos) szóval a paleolingvisztika területére tévedünk” (K2). Szeretném határozottan leszögezni, hogy a magam részéről az értekezésben nemcsak hogy nem beszélek semmiféle *preuráli* nyelvállapotról (ez a szó elő sem fordul a szövegben), hanem ezt az értelmezést még *expressis verbis* ki is zárom. Idézek az értekezés 234. oldaláról: „...az alapgondolat, mindenekelőtt a nominatív mondatforma eredetének, illetve a nominatívnak tekintett indoeurópai alapnyelv előtörténetének felderítésében, a múlt század húszas éveitől kezdve kibontakozó tematika a nyelvtudományban. Csúcsteljesítményeit a preindoeurópai nyelvállapot aktív jellegének kimutatásában érte el, ily módon bizonyító megalapozást és mintát is kínálva más nyelvcsaládok hasonló vizsgálatához. Természetesen pusztán a prenominatív reliktumok felderítésének, és nem a preindoeurópai nyelvre kikövetkeztetett konkrét eredmények adaptációjának programjával. *Különösen nem lehet szó valamiféle, a preindoeurópaihoz hasonló pre-*proto*-nyelvállapot kikövetkeztetéséről.*” Amit az indoeurópai szinkron nyelvnek nevez, az egy, a protoindoeurópai megelőző, kikövetkeztetett *szinkron nyelvállapot*, egy valamikor létezettnek, beszéltnak tekintett nyelv. Én viszont semmi ilyesmit nem posztulálok az uráli alapnyelv vonatkozásában. A protourálit megelőző nyelvtörténet, ha keveset tudunk is róla, természetesen létezik, hiszen ez a nyelv sem a semmiből állt elő, de „preuráli nyelv”, mint olyan, nincsen, vagy még nem fedezték fel – én legalábbis nem tettem. Amit az uráli alapnyelvben is feltételezhető prenominatív reliktumokról mondok, az nyilvánvalóan nem egy, hanem sok, egymástól különböző – és az uráli nyelvek esetében aligha rekonstruálható – nyelvállapotnak a protouráliban is tetten érhető ősi vonásaira vonatkozik, amely nyelvállapotokat viszont semmilyen értelemben, még pre- előtaggal sem lehet urálinak tekinteni. Általában véve: a nyelvi változás tipológiai értelmezése alapvetően különbözik a történeti nyelvészetétől, amennyiben az utóbbtól eltérően nem a konkrét időbeli szakaszokra vonatkozik. A nyelvi (elemeket és egész rendszereket érintő) változások *általános törvényszerűségeit* kutatja.

Dolgozatom elméleti részének esszenciáját a szkematogóniai ágrajz képviseli. Még mindig Keresztes László ezzel kapcsolatban a következőket mondja (K6): „Az ágrajz a világ nyelvei mondatszerkezeteinek leltára alapján készült. Ebből véleményem szerint csak spekulatív módon lehet genealógiai származtatási vonalra következtetni.” Nos, ha Keresztes professzor

szavait úgy kell érteni, hogy a világ nyelveinek mondatszerkezeteit legfeljebb csak leltározni lehet, köztük evolutív összefüggéseket megállapítani nem, akkor persze nemcsak az én szkematogóniai elméletem, hanem általában véve a történeti nyelvtipológia létjogosultságát vonja kétségbe. Ebben az esetben viszont tehetetlen vagyok, hiszen itt *axiómákban* nem értünk egyet, az ilyeneket pedig – az axióma fogalmánál fogva – csak elfogadni, vagy elutasítani lehet, cáfolni vagy bizonyítani nem. Az én szkematogóniai elméletemnek, mint minden evolúciós elméletnek, axiómája az a tétel, hogy – Hegellel szólva – *a dolog az, amivé lett*, vagy hogy nyelvészeti terminusokban fejezzem ki magam: minden szinkrón rendszer diakrón mozgások eredménye. Hivatkozhatnám itt a Linné-féle taxonómia és a darwini evolúciós tanítás különbségére is, de nem is kell ilyen messzire menni. Vajon lehetséges lenne-e a történeti-összehasonlító nyelvészet, ha nem gondolnánk úgy, hogy a nyelveknek a jelen korban megfigyelhető hasonlóságai és különbségei genealógiai viszonyokról tanúskodnak? Miért ne lenne ugyanez igaz a mondatformák rendszerére is?

Keresztes László szkepszise egyébként teljesen logikusan vezet ahhoz a megállapításhoz is, miszerint „a szerző teljesen spekulatív úton jut el a következő történeti-tipológiai univerzálé kimondásához: A mondatformák evolúciója a szemantikai diverzitástól a szintaktikai sematizálódás felé tart.” (K2) Márpedig ez a tétel a szkematogóniai elmélet legfőbb hozadéka és kvintesszenciája, nem véletlenül az egyetlen vastag betűvel nyomtatott mondat a diszsertációmban. Nyilvánvaló, hogy ha a szkematogóniai elméletet opponensem spekulatívnak tartja, akkor ez a tételt is annak kell minősítenie. De attól tartok, ebben az esetben minden történeti magyarázatot spekulatívnak kellene minősítenünk, hiszen az ilyenek nem egyebek, mint a jelenben közvetlenül megfigyelhető tényeken túllépő, azok elrendezésére és evolutív magyarázatára irányuló elméleti konstrukciók.

Engedtessek meg tehát, hogy magam ne vonjam kétségbe a szkematogóniai ágrajz jelképezte történeti összefüggések és a belőlük levonható következtetések objektivitását, és inkább rátérjek ezeknek az összefüggéseknek a lingvisztikai interpretációjára. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt Bakró-Nagy Marianne opponensem vet fel lényeges kérdéseket, konkrétan a prenominitivitás elméletével kapcsolatban, de áttételesen a szkematogónia egészére is vonatkoztathatóan. Bár terminológiai és tartalmi megfontolásokból nem követhetem javaslatát a történeti és diakrón tipológia megkülönböztetésére, ettől függetlenül is tematikusan és módszerintézetileg egyaránt elengedhetetlennek tartom válaszolni arra a kérdésére, vajon a prenominitivitás elmélete mit ír le tipológiailag: az egykorú történeti állapotokat vagy a kialakulási folyamatokat? (B4) Ő a saját kérdésére így válaszol: „Mindkettőt”. Egyetértek. Ám ha azt válaszolta volna, hogy „Egyiket sem”, azzal is egyet kellene értenem. A helyzet ugyanis bonyolultabb annál, hogysen e kérdésre egyértelmű választ adhatnánk. Először is, egykorú történelmi állapotokat mint *szinkrón tényeket* a szó szoros értelmében sehol sem írok le. Ezeknek a szinkrón állapotoknak az én szkematogóniai sémámban ugyanis valójában azokon a pontokon kellene ábrázolódnuk, ahol a leszármazási vonalak éppen elágaznak (például a triadikus és a nominatív séma „közös őseként” tételezett szerkezeti felépítésnek a legfelső elágazásponton, a tranzitív összerkezetnek az eggyel alacsonyabban elhelyezkedőn, és így tovább). Ezeket a szerkezeteket inkább csak körülírom: a belőlük származtatott ma megfigyelhető sémákból kikövetkeztetve mintegy jelzem a minimális karakterisztikájukat. Megállapítom például, hogy a nominatív és a triadikus séma közös elődjének inkább kellett

hasonlítania a triadikusra, a nominatív, triadikus és ergatív sémákénak inkább az ergatívra stb., másszóval azt állítom, hogy bár a nominatív és triadikus séma közös eredetű, de a triadikus közelebb áll ehhez az eredethez, mint a nominatív, ugyanígy a tranzitív típusok közül az ergatívot tartom a legkonzervatívabbnak stb. – hangsúlyozva persze, hogy ami konzervatív, az ugyanakkor nem közvetlen elődje a fiatalabb származékoknak. Ezt az összefüggést volt hivatva jelezni a *proto-* előképző a terminológiámban. Ami mármost a történelmi kialakulási *folyamatok* leírását illeti, nyilvánvaló, hogy ezekre nézve is inkább hipotézisek megalkotására van lehetőség, mintsem a tényleges nyelvtörténeti események leírására. Hadd kapcsoljam ezt a kérdést ugyanazon opponensemnek egy másik felvetéséhez, nevezetesen, hogy helyes lenne felvonultatnom mindazokat a nyelvtörténeti vagy diakrón adatokat, tényeket, amelyek megmutatják, vajon a posztulált levezetések miként igazolhatók a különféle nyelvek történetéből (B6). Ez ugyanis éppen arról vallana, hogy a szkematogóniai elmélet mennyiben és milyen érvennyel tekinthető a kialakulási *folyamatok* leírásának. Úgy gondolom, hogy legalább egy tekintetben, nevezetesen az aktív → nominatív átalakulás tekintetében a részletesen idézett indoeurópaisztikai szakirodalom erre bőséges bizonyítékkal szolgál, az aktív → ergatív átalakulással pedig nem volt feladatomban részletesebben foglalkozni egy, a *pre-nominativitás*ról szóló dolgozatban. Opponensem hiányérzetei mindazonáltal megalapozottak, csak hogy nem biztos, hogy a dolgozat szerzőjével kapcsolatban. Ebből a szempontból ugyanis valójában a történeti tipológia szinte minden eddigi teljesítménye arra a sémára épül, hogy először leíró módon bemutatja azokat a mintázatokat, amelyeknek egymásba való átalakulását tételezi, majd hipotéziseket alkot az átmenet mikéntjéről. Ismétlem: hipotéziseket. Tehát korántsem valóságos, adatolt nyelvi folyamatokat ábrázol. (Egyébként egy folyamatot már eleve igen nehéz adatolni, a képzelőerőnek valójában még a legmeggyőzőbb esetekben is marad tennivalója.) Hipotéziseket én is megfogalmaztam, például a 93. oldal környékén, ahol egy általam bírált feltételezés elvetésével és annak a sajátoméra cserélésével mutattam be az ergatív → nominatív átmenet koncepciójának téves voltát. Egyébként van elképzelésem az aktív → tranzitív átmenetre is. Ez abból a tényből indul ki, hogy a tranzitív igék körében a tudatos, akaratlagos aktivitást jelentők meglehetősen fölényben vannak az állapotokat és történéseket leírókkal szemben, ami megalapozza az előbbieket mintázatának analógiás kiterjedését az összes tranzitív igére, ennek következtében pedig a tranzitivitás elve – akár triadikus, akár ergatív szerkezetet eredményezve – felülkerekedhet az aktivitás/nem-aktivitás, illetve az agens/patiens bifurkáción. De ezek az elképzelések szükségszerűen csak kevésbé vagy inkább plauzibilis *hipotézisek*, hiszen nyelveket „rajtakapni” azon, hogy éppen a grammatikai átértékelés folyamatában vannak, különösen mondattani szempontból, ha nem lehetetlen is, ritkán sikerül. A történeti tipológiai átalakulásokkal valójában a fekete doboz szituációjában vagyunk. Evidens nyelvi bizonyítékaink csak a bemenetre és a kimenetre lehetnek, a dobozban működő mechanizmusba nemigen látunk bele. De ez így van szinte minden evolúciós elmélettel. Több mint másfél évszázada egyetlen tudományos iskola sem vonná kétségbe, hogy az élő természet az élettelenből, az emberi társadalom meg az élővilágból alakult ki, de mind a mai napig csak hipotéziseink vannak azokról a konkrét folyamatokról, amelyek e *minőségi ugrásokhoz* vezettek az evolúcióban.

3. Térjünk azonban vissza az egykori történeti állapotok tételezésének kérdéséhez, mert ezzel kapcsolatban – ugyancsak Bakró-Nagy professzor asszony részéről – felmerült egy

másik fontos elméleti/módszertani probléma, nevezetesen az *uniformitarianizmusnak* a történeti tipológiára való vonatkozathatósága. Szerinte (B3) az uniformitarianizmus elve azt írná elő a történeti rekonstrukció számára, hogy csakis olyan struktúrákkal dolgozzék, amelyek megfelelnek a jelen szinkroniájában igazolható tipológiai mintázatoknak, ám ennek a nyelv-történeti tapasztalat ellentmond, minthogy a jelen szinkroniája számára az előzmények sokszor láthatatlanok maradnak. Valóban, az uniformitarianizmus mint elv és módszertani útmutatás meglehetősen bonyolult státuszú kritérium bármely célú nyelvi rekonstrukció számára, és a kérdés kifejtésére – különösen ha elvárás a tipológián kívül még a történeti-összehasonlító nyelvészetre is vonatkoztatni – egy jelen műfajú írásban nem is igen adódhat tér. Hadd korlátozódjam ezért most csak arra, hogyan kezelem *én* ezt a fogalmat. Először is, javaslom, hogy tegyünk különbséget a nyelv eredeti előállása, és a – nevezzük így – „kész” emberi nyelv történeti periódusai között. Bárhogyan fogalmazzuk is meg az uniformitarianizmus elvét, én ezt csak az utóbbira vonatkozatom. S még ebben a tekintetben is ezt az elvet nem annyira valamiféle nyelvtörténeti szabálynak, mintsem a történeti tipológiára vonatkozatható kutatómódszertani útmutatásnak tekintem. Más ugyanis az elvi kizárhatóság, és más a valószínűség alacsony fokának tételezése. Attól, hogy egy tipológiai konfigurációra az általunk jelenleg ismert nyelvekben egyetlen példát sem találunk, még felfedezhetünk ilyet a jövőben, nem is beszélve azokról a valószínűsíthetően százakra, sőt akár ezrekre tehető számú nyelvekről, melyek rekonstruálhatatlanul vagy akár tökéletesen nyomtalanul haltak ki az emberi nyelv létezésének elmúlt soktízezer éve során, s amelyekről már csak statisztikai megfontolásokból sem lehet feltételezni, hogy ne mutathattak volna fel ma nem ismert tipológiai konfigurációkat. Ennek ellenére, (legalábbis jelenlegi tudásunk szerint) *példátlan* konstellációk feltételezése *kiindulásként* egy történeti hipotézishez véleményem szerint módszertanilag mégiscsak problematikus lenne. Egy ilyen – ezek szerint konstruált – kiinduló állapot ugyanis legalább olyan eséllyel lehet téves, mint helytálló, márpedig – mint a kijelentéslogikából is tudjuk – hamis előfeltételből bármely konklúzió levonható formálisan érvényes módon. Ennél csak egy fokkal kevésbé kényes a helyzet, ha egy ilyen „anti-uniform” szinkrón állapot tételezéséhez diakrón bizonyítással jutunk el, ekkor ugyanis még mindig fennáll az a kellemetlen lehetőség, hogy a kikövetkeztetett eredmény kezünkre játszik ugyan a jelen állapotok levezetethetősége szempontjából, de éppen nem-uniform voltából következően kevésbé számíthat alátámasztásra a nyelvekre vonatkozó független ismereteink által. És természetesen egy harmadik fajta szituáció, ha a jelenben tárunk fel ellentmondásokat egy konkrét nyelv tényei és az uniformitás elve sugallta elvárások között. Ami mindezen esetekben közös, hogy fennállásuk esetén kényszerűen módosítanunk kell eddigi véleményünket arról, hogy mi az, ami a nyelvben lehetséges, és mi az, ami nem. Mindazonáltal ezzel nézetem szerint nem feltétlenül maga az uniformitás *elve* sérül, csak a konkrét formára vonatkozó elvárásaink *tartalma*, ahogyan a kacsacsőrű emlős felfedezése sem tette érvénytelenné az emlős kategóriáját, csupán törölte a kritériumai közül az elevenszülés követelményét. Summa summarum úgy látom, hogy bár az uniformitás módszertani elvét valóban nem kezelhetjük a rekonstrukció apodiktikus gátjaként, de figyelembe vétele mégis inkább előnyére, mintsem hátrányára válik a rekonstrukciónak.

Az elv alkalmazásának, de egyidejűleg fokozatos módosításának eme stratégiája természetesen túlmutat az axiomatikus–deduktív problémakezelés korlátain, ahogyan hasonló a helyzet a mondattani relációk (az S, A, P betűkkel jelölt szintaktikai funkciók) deduktív meg-

határozásának ugyancsak Bakró-Nagy Marianne által felvetett kívánalmával kapcsolatban is. Vajon miért nem fogja össze egyetlen meghatározásban a relációkat? – kérdezi opponensem a szerzőtől (B5). Nos, éppen azért, mert ezek a relációk valójában nem axiomatikus–deduktív természetűek, és így kibújnak a deduktív meghatározások alól. Tulajdonképpen már eredetileg is (mármint a tipológiába való bevezetésükkor) implicite, illetve egyes esetekben kifejtett módon is, a prototípus-elvre épültek. Az S reláció meghatározása ez volt: az intranszítív ige egyetlen kötelező kiegészítése. Az S-nek ez a meghatározása tehát tisztán szintaktikai. (Nem véletlenül utal maga a jelölés a *szubjektum*, azaz az alany fogalmára.) Ellenben az A és a P reláció meghatározása valami olyasmi volt és maradt, hogy az A a tranzitív ige *inkább agens*, a P (egyes szerzőknél O) pedig ugyanennek *inkább patiens* jellegű kötelező kiegészítése. Az A jelölés az *agens*, a P a *patiens* terminusból ered, ezek nyilvánvalóan szemantikai fogalmak vagy más megközelítésben tematikus szerepek (eltérően az O-tól, amely viszont az *objektum* megintcsak szintaktikai terminusára utal). Ilyen vegyes módon kiválasztott terminusok esetében már akkor is lehetetlen lenne az egységes elvű definíció, ha csak prototipikus esetek léteznének. Még bonyolultabbá válik azonban az ügy, ha a meghatározásnak a nem-prototipikus esetekre is vonatkoznia kell. Vajon milyen agens-meghatározással kell rendelkezni ahhoz, hogy *a fiú vágja a fát*, *a fiú veszélyt érez* és *a balta jól vágja a fát* mondatok alanyait egyaránt agensnek nevezhessük? És milyen értelemben *patiens a fiú veszélyt érez* mondatban a *veszély*? E relációk tényleges használatok a tipológiai szakirodalom sajnálatos módon nem ritkán – reflektálatlanul – pusztán intuitíve jár el, nem is szólva most arról, hogy milyen gyakran találkozunk a funkció és a nyelvtani megformáltság körben forgó meghatározásával (például amikor a tárgyesetben álló szót minden körülmények között *patiens*nek nyilvánítják). Egyszóval e terminusok/kategóriák előre, egyszersmindenkorra való egzakt meghatározása vagy lehetetlen, vagy ha megkíséreljük, és rigorózan tartjuk magunkat a meghatározáshoz, igen hamar használhatatlanná válnak. Deduktív meghatározás helyett itt tehát inkább a wittgensteini értelemben vett „családi hasonlóságra”, vagy a legjobb esetben skaláris meghatározásokra kellene gondolnunk.

4. Lássuk ezek után a tematikusan elkülönülő részletkérdéseket. Kezdjük a nominatívuszéval, ami – tekintettel dolgozatom címére, tehát legfőbb kérdésére is – nyilvánvalóan kulcsfogalom, hiszen a prenominatívus terminus előfeltételezi a nominatívról, az meg a nominatívusról alkotott világos koncepciót. Értekezésemben külön alfejezetet szenteltem azon, a szakirodalomban hol explicite kifejtett, hol implicite előfeltételezett nézet cáfolatának, miszerint a nominatívusz univerzális nyelvi kategória lenne. Keresztes László professzort, úgy látszik, fejtegetéseim nem győzték meg egészen, ő ugyanis kiegészítésül annak végig-gondolását javasolja, „vajon a mai nyelvállapotot megelőző állapotokban nem volt nominatívusz? Vajon hogyan felelt anyuka a mezolit korban gyermekének kérdésére: *mi ez? ki ez?*” (K1) Nos, örömmel vállalkozom erre a gondolatkísérletre. A mezolitikumba persze nem mehetünk vissza hallgatózni, de éppen erre jó a tipológia, számba vehetjük az elvi lehetőségeket. Tételezzük fel, hogy a *mi ez?* kérdésre a válasz *Madár* vagy *Ez madár* lenne. Vajon milyen esetben lenne a *madár* szó ebben a válaszban? Attól függ. Ha ebben a mezolit nyelvben *A madár itt van*, *A madár elrepült*, *A madár fészket rakott* mondatokban *a madár* ugyanabban az esetekben lenne, mint az *Ez madár* mondatban, akkor ez a nyelv valóban ismerné a nomina-

típuszt. De előfordulhatna, hogy *A madár itt van* és *A madár elrepült* mondatban különböző esetalakot használna. Akkor az a nyelv aktív rendszerű lenne, és az *Ez madár* predikatív főneve inaktívuszbán állna (míg *A madár elrepült*-é aktívuszbán). Vagy ugyan *A madár itt van* és *A madár elrepült* főneve azonos esetben állna, de ez különbözne *A madár fészket rakott* madarának formájától. Ebben az esetben vagy egy triadikus nyelvvel lenne dolgunk, melyben az *Ez madár* madara statívuszbán állna, vagy egy ergatív nyelvvel, amelyben ugyanez abszolút esetben lenne. Ha tehát a mezolit nyelv korában már léteztek a ma ismert legfőbb mondatfelépítési típusok, akkor annak az esélye, hogy az *Ez madár* madara *ne* nominatívuszbán álljon, legalább háromszor akkora, mint annak, hogy nominatívuszbán. (Azért *legalább*, mert a ritkább mondatfelépítési elvek alapján még más variációk is adódhatnának.) Ha pedig úgy gondoljuk, hogy a mezolitikumban még csak az ősi, kételemű mondatformák léteztek (ámbátor ehhez a mezolitikum valószínűleg nem volt elég régen), akkor az a *madár* bizony nem állt volna semmilyen esetben, nominatívuszbán sem, mert a nominatívusz nem az alapalak, a fő vagy a változatlan szóforma szinonímája, hanem egy esetrendszer tagja. Ahol nincs esetrendszer – mint például egy makulátlanul izoláló nyelvben –, ott nominatívusz sincsen, ugyanúgy ahogyan például azt a tényt, hogy a magyarban nincsenek grammatikai nemek, nem írhatnánk le úgy, hogy a magyarban minden főnév azonos nemű. – Egyébként világos, mi a végső forrása opponensem kételyeinek: egyszerűen mást ért nominatívuszon, mint én. Ehhez természetesen joga van, de ami engem illet, én precízen definiáltam, hogy az $S = A$ -t értem rajta (tehát, hogy nominatívusról olyan nyelvek esetében beszélhetünk, amelyekben az intranszitiv és a tranzitiv igék alánya mindenképpen azonos esetben van, és különbözik a tranzitiv igék tárgyának esetétől). Ez az így felfogott nominatívusz nyelvtörténeti produktum, tehát keletkezése előtt nem létezett.

A jelöletlen tárggyal kapcsolatos problematikára Bakró-Nagy Marianne professzor asszony tért ki részletesebben, különösen a vogul vonatkozásában (B11). Opponensemnek döntően igaza van abban a tekintetben, hogy amennyiben a vogulra hivatkozom, kívánatos lett volna a jelöletlen tárgy használatát oly módon jellemeznem benne, hogy a leírás kiterjedjen minden nyelvjárásra. Hiba volt az egész nyelvre vonatkozó kijelentéseket tennem olyan adatok alapján, amelyek csak egyes nyelvjárásokra érvényesek, ezen nincs mit vitatni. Mindazonáltal az én kérdésfeltevésem szempontjából a lényeg csak az volt, hogy bemutassam: a vogulban bizonyos körülmények között fellép a jelöletlen tárgy *verbum finitum* után is. Opponensem szakmailag az enyémnél kétségtelenül kompetensebb leírásából viszont az világlik ki, hogy a finit ige melletti jelöletlen tárgy még annál is elterjedtebb jelenség ebben a nyelvben, mint ahogyan én feltételeztem. Ez természetesen nem menti leírásom hiányosságait, mindazonáltal nemhogy nem cáfolja, hanem inkább meg is erősíti általános állításomat a jelöletlen tárgy használatáról a vogulban. Itt kell válaszolnom arra a kérdésére is, hogy „ha egy Px-szel jelölt alak (...) tárgyként funkcionál a szerkezetben, miért nem jöhet szóba a leírás során?” (B8) Természetesen szóba jöhet, csupán az a kérdés, hogy egy ilyen tárgyként szereplő Px-es alak jelöletlen vagy jelölt tárgynak tekintendő? Úgy gondolom, hogy a Px csak akkor tekinthető a *tárgy* jelölésének, ha ugyanaz a szóalak ugyanazzal a Px-szel nem léphet fel alanyként is. Ha ugyanis igen, akkor a Px lehet a birtoklás, a határozottság, a topikáltság jelölője, de nem a tárgyé. Ha viszont ez az alak különbözik az alanyeseti alaktól, akkor nem *jelöletlen* tárgy. Kivéve persze, ha a Px-en kívül, legalább

fakultatíve, megjelenhet a par excellence tárgyjelölő elem is. Így például mondhatnánk, hogy a magyar *engem az én*-nel szembeállítva tárgyként jelölt, az *engemet*-tel szemben viszont jelöletlen. Erre utaltam is a (valóban tévesen, számozásában eggyel arrébb csúszott) 184-es lábjegyzetben a lapp nyelvvel kapcsolatban. Mindenesetre az érintett fejezet a jelöletlen tárgyról szól, úgyhogy ha a Px-es változat jelölt, akkor *ebből a szempontból* nem kellett elemzés tárgyává tennem.

Még mindig a jelöletlen tárgy problematikájánál maradva, Keresztes László kétségesnek tartja, hogy megalapozott lenne az a kijelentésem, miszerint „a finnségi „passzívum” esetétől eltekintve nincs okunk azt gondolni, hogy a jelöletlen tárgy egyéb előfordulásai ne lennének ősi, az alapnyelvre visszavezethető szerkezetek”, illetve külön rákérdez, hogy az ősi jelöletlen tárgyak közül miért zártam ki a finnségi nyelvekben passzív alakok mellett fellépő ragtalan tárgyalakot (K3). Álljon itt egy rövid, egyszerű indoklás. Egy nyelvi jelenség vagy ősi örökség, vagy belső keletkezésű, vagy kölcsönzött. Ami a finnségi „passzívum” melletti jelöletlen tárgyat illeti – természetesen a főnevekről van szó, hiszen bizonyos névmások ilyenkor is jelöltek –, a belső keletkezés bizonyítottnak vehető: a finn nyelvtörténészek ezt a jelöletlen tárgyat szinte egyhangúlag egy valamikori alany átértékelődéseként magyarázzák. Egyébként ugyanígy vélekedett opponensem is „Gondolatok a finn passzívumról” című tanulmányában (1996). Ezek szerint a passzívum melletti jelöletlen tárgy nem régebbi jelenség, mint a finnségi alapnyelv. Az összes többi esetre viszont (finit ige, infinitívusz, imperatívusz, igenév, számnév melletti, illetve szóösszetételbeli használat) az egyes nyelvek külön életében történő belső keletkezés hipotézise vagy fel sem merült, vagy legalábbis nem alternatívamentes, ráadásul egy sor finnugor nyelvben látunk párhuzamos szerkezetet. Hogy a jelöletlen tárgyas szerkezeteket bárki is kölcsönzöttnek tekintette volna e nyelvekben, arról nincs tudomásom. Ezeket a jelöletlen tárgyakat tehát elég kézenfekvő ősieknak gondolni, ami egyenértékű azzal, hogy már a protouráliban is jelen voltak.

Tulajdonképpen számítanom is kellett rá, hogy az uráli nyelvekben általam kimutatott prenominatív reliktumok közül az osztják ergativitásra vonatkozó tézissel kapcsolatban merül fel a legtöbb fenntartás, tekintettel arra, hogy a jelenség csak az osztják nyelv bizonyos nyelvjárásaiban fordul elő. Dezső László is jelzi, hogy tipológiai szempontból megvizsgálandó egy ilyen *elszigetelt jelenség* általános történeti tipológiai háttere (D4), és különösen részletesen tér ki a kérdésre Bakró-Nagy Marianne (B9). Hogy is állunk tehát ennek az uráli nyelvekben elszigeteltnek mutatkozó jelenségnek, az osztják ergativitásnak a prenominatív eredetével? Először is szeretném megjegyezni, hogy amennyiben ez a tételelem helyes, akkor annak kimutatása, hogy az uráli nyelvekben létezik az ergativitás mint prenominatív reliktum, akkor is megállná a helyét, ha pusztán a nagyjából húsz uráli nyelv egyetlen képviselőjének egyetlen nyelvjárásában lenne meg. Ez persze még nem ment fel az alól, hogy a jelenséget mint szinkron tényfeltárjam az uráli nyelvek összességében, kísérletet is tettem erre. Hogy a Bakró-Nagy Marianne által számon kért, dolgozatomban közelebbről nem vizsgált osztják dialektusok kihagyásával mennyire lehet egyetérteni, az megítélés kérdése – én az értekezésbeli indoklásomat most is elegendőnek gondolom, de tudomásul kell vennem, hogy opponensem ezt másként látja. Más a helyzet viszont az *időbeliség* kérdésével, ahol opponensem kritikáját ugyan tökéletesen helyénvalónak gondolnám egy – mondjuk – „az uráli nyelvek történeti tipológiai vizsgálata” című dolgozatra nézve, de engedtessek meg úgy látnom, hogy a magam

munkájára, amely távolról sem ilyen tág tematikájú, hiszen csupán a *prenominatív reliktumok* kimutatását célozza az uráli nyelvekben, nem igazán érvényes. Ugyanis itt két eset lehetséges. Az első az, hogy az ergativitás azokban az osztják nyelvjárásokban, amelyekben felfedezhető, valóban prenominatív reliktum. Tekintettel arra, hogy minden uráli nyelv nominatív, és ebből kikövetkeztethetően már az uráli alapnyelv is az volt, a tétel igazsága implikálja, hogy az ergativitás az uráli nyelvekben a protourálinál jóval régebbi múlt maradványa, tehát a feltételezhető ősosztják, ősobiugor, ősugor stb. nyelvállapotok ezirányú taglalása felesleges (az ergativitás értelemszerűen mindannyiukban jelen volt). A második lehetőség, hogy bebizonyítható: az osztják ergativitás mégiscsak belső szerves fejlemény, analógiás képződmény, areális hatás eredménye, netán szubsztrátum-eredetű, mindenesetre állításommal szemben kései, eo ipso *nem* prenominatív jelenség. Ebben az esetben azonban egy, a prenominatív reliktumokat kimutatni kívánó dolgozatban nem az a probléma, hogy a szerző a kérdést nem vizsgálta elegendően széles tér- és időbeli koordináták között, hanem az, hogy egyáltalán szóba hozta. Röviden: ha állításom helytálló, akkor igazolására elegendőnek látom az értekezésben felvonultatott anyagot és érvrendszert, ha viszont nem az, akkor ezen a tér- és időbelileg kiterjesztett vizsgálat sem segíthetne. Mindettől persze az osztják ergativitás kérdésének széles körű és mély szinkrón és diakrón vizsgálata jelentős feladat, mellyel már sokan foglalkoztak, és melynek mindenoldalú (ezen belül természetesen történeti-tipológiai) vizsgálata a jövő számára is ígéretes kihívás. De dolgozatomnak ez nem volt (nem ez volt) a feladata.

A particípiumok kérdésével kapcsolatban Dezső László professzor jelzi (D4), hogy véleménye szerint további diakrón tipológiai vizsgálatot igényel a probléma prenominatív reliktumként való kezelése, ami számára kevésbé evidens, mint a jelöletlen tárgy esetén. Nos, a particípiumok prenominatív reliktumként való kezelését számomra mindenekelőtt az alapozza meg, hogy az indoeurópaisztika tanúsága szerint a particípiumképzők eredetileg nem korlátozódtak az igei tövek melletti használatra, azaz hogy ebben az értelemben eredetileg nem *participium*képzők voltak. Gamkrelidze–Ivanov részletesen bemutatja ezt az indoeurópai **-o/e'nt^{lh}* képzővel kapcsolatban, amely eredetileg szubsztanciák neveihez is járulhatott, és az aktivitás szemantikai tartalmát kölcsönözte nekik (emlékeztetek például a pusztán anyagi jelenségnek versus cselekvő őserőnek tekintett 'víz' két szanszkrit, illetve protoindoeurópai megjelölésére: **uatar* és **uetenant*). Ez a jelenség – a kétféle igeragozás megkülönböztetésével együtt – egy olyan nyelvállapotra vezethető vissza, amelynek ontológiája egyfelől az aktív lények és aktivitások, másfelől az inaktív lények és történések, állapotok között tett különbséget, ami a ma megfigyelhető nyelvek között éppen az aktív nyelvek sajátja. Ugyanez a logika tükröződik az aktív és a mediális igenem megkülönböztetésében is, amely – a régi indoeurópai nyelvek igealakjainak morfológiai felépítése által is felderíthetően – egy eredetileg differenciálatlan (igenem nélküli) állapotra vezethető vissza (amit akár preaktívnek is tekinthetünk). Egyszóval a particípiumok és azok bizonyos tulajdonságai, mindenekelőtt igenemi ambivalenciájuk (eredetileg: közömbösségük) egy olyan jelenségegyüttesbe illeszkednek, amelynek összlogikája mindenképpen prenominatívnek értékelhető. Kétségtelen, hogy pusztán az uráli particípiumok elemzéséből ezt nehezebb lenne kimutatni, de hát a történeti tipológia éppen arra való, hogy az egyedi vagy nyelvcsaládra korlátozott diakrón jelenségeket a világ nyelveinek tágabb horizontján szemlélje és értékelje újjá.

Rátérve az utolsó általam tárgyalt uráli jelenségcsoport, a birtokos szerkezetek tematikájára, először is ugyancsak Dezső László megjegyzését szeretném felidézni, mely szerint „feltehető, hogy az uráli alapnyelvben (...) megvoltak az ilyen szerkezetek, hiszen ezek egyetemesek szemantikailag, és minden bizonnyal megvolt a formai kifejezésük (...) is. Az ősi uráli kifejezőmód lehet, hogy jobban megőrződött a leánynyelvekben, mint a prenominatív reliktumok” (D4). Úgy látom, a két lehetőség között nincs ellentmondás. Ha ősi uráli birtokos szerkezetnek mindenekelőtt a habitív szerkezeteket tekintjük, amelyekről – részben a fennálló hagyományos nyelvészeti konszenzussal szemben – azt vélem bizonyíthatni, hogy ősbibek, mint az adnominális szerkezetek (ami persze nem zárja ki, de nem is vonja maga után, az utóbbiak protouráli meglétét), akkor úgy tekinthetjük, hogy az uráli leánynyelvek itt egy olyan sajátosságot örökölték a protouráliból, amely már abban is prenominatív reliktum lehetett. Természetesen ami itt prenominatívnek tekinthető, az nem valamilyen etimológiailag kikövetkeztethető morfoszintaktikai konkrétum, hanem a habitív szerkezet szemantikai logikája, amely – és ez a gondolat lényege – mintázatában és múltját tekintve túlmutat a birtoklás kifejezésének körén, nevezetesen a patientív szerkezetek általános vett kognitív sémáját követi. A patientív szerkezetek logikája pedig egyfelől a tudatos, akaratlagos aktivitások, másfelől a történések, állapotok (és az ezeknek külön-külön megfelelő szubsztanciák) szembeállításának nyelvi ontológiáját tükrözi, ami a jelenben az aktív nyelvek jellegzetes sajátossága. Így történeti-tipológiai szempontból a habitív szerkezetek a patientív szerkezeteken át a protoaktív periódusba vezetnek vissza bennünket.

Itt kell röviden utalnom Keresztes László opponensem azon megjegyzésére, miszerint a patientív szerkezeteket hagyományosan birtokos szerkezeteknek tekintik (K5). Nos, ha így lenne, akkor én ezt szeretném revideálni. A patientív szerkezet általam javasolt kategóriája olyan mondatra vonatkozik (például a magyarban), amely egy állapot vagy körülmény keletkezését, fennállását vagy megszűnését mondja ki egy datívuszi megformáltságú topikkal kapcsolatban. Ennek köre tágabb, mint a birtokos szerkezeteké. *A fiúnak van egy barátnője* szemantikailag és szintaktikailag egyaránt birtokos szerkezet, de *a fiúnak melege van* csak szintaktikailag az, *a fiúnak minden mindegy* pedig már szintaktikailag sem. Mégis mind a három megfelel a patientív szerkezet általam adott meghatározásának.

5. Opponenseim véleményei a fentiekben érintetteken kívül is gazdag tárházát kínálják azoknak az észrevételeknek, amelyekre válaszként szükségét érzem kitérni. A legfontosabbnak véltekre – távolról sem az összesre – az alábbiakban igyekszem reagálni. Tekintettel azonban a szóban forgó megjegyzések heterogenitására, ebben a pontban eltekintek a tematikus gondolatmenettől, a kérdéseket, melyeket vegyesen idézek mindhárom opponensi jelentésből, többé-kevésbé abban a – majdnem formális – sorrendben jelenítem meg, ahogyan azok a bírált értekezés fejezeteit érintik.

(D2) Dezső László professzor szerint mindenképpen további tanulmányozást igényelnek az affektív és possesszív szerkezetek, amelyek a disszertáns szerint nem képviselnek mondatépítési típusokat. Pontosabban ezt szó szerint csak a possesszívról mondom, az affektívról (a lokatívvval együtt) csak azt állapítom meg, hogy egyetlen nyelvben sem dominánsak. Az affektív szerkezetekről szólva azonban említésre méltó egy további momentum is (melyről dolgozatomnak abban a részében, ahol az affektív szerkezeteket bemutatom, még

nem volt módomban említést tenni): az affektív szerkezetek éppen annak az imént tárgyalt sémának részét képezhetik, amelyeket az uráli személytelen és birtokos szerkezetekről szóló fejezetben *patientív* szerkezetnek nevezek. Mindazonáltal az affektív szerkezet az érzékelést, érzést jelentő igékre korlátozódik, míg az általában vett patientív szerkezet számára közömbös, hogy milyen szemantikájú ige köré szerveződik a történést vagy állapotot leíró információ-többlet (a komment avagy fókusz). Pontos elhatárolásuk azonban további vizsgálatot igényel.

(B4) Bakró-Nagy Marianne professzor asszony egyes megfogalmazásaimat bírálólágot azt kérdezi, ténylegesen vannak-e nem-teljes vagy tökéletlen rendszerű nyelvek, és vajon mivel mérhető a tökéletesség vagy teljesség? Hasonló kétséget vet fel szerinte a „névszói szám kategóriájának fejletlensége” kifejezés. Nos, nem-teljes vagy tökéletlen rendszerű nyelvek a belátható múltban és jelenben természetesen nincsenek és nem is lehetnek. De ha hiszünk az ember és az emberi társadalom evolutív eredeztetésében, akkor a nyelvet a maga egészében is evolúciós produktumként, azaz keletkező társadalmi jelenségként kell elképzelnünk. És mivel a nyelv rendszerének mai formájában való előállása nem történhetett egycsapásra, valamiféle mutációként, ezért szükségszerű, hogy fokozatosan kibontakozóként képzeljük el. Nem hiszem, hogy valaha is született volna olyan plauzibilis elképzelés a nyelv előállításáról, amely ne az egytagú mondatzavakat tartotta volna a nyelviség eredeti megjelenési formájának. E mondatzavak összekapcsolódásából jöhettek létre azután a kéttagú mondatok, amelyekben az eredeti összetevők új minőségre tettek szert, amennyiben szavakká, illetve mindenekelőtt mondatrészekké fokozódtak le. A lexikai elemek mondatrészekként való megoszlásának egy fokán kialakul a szófajtság. És így tovább, a grammatikai differenciálódás és a szerkezeti mintázatok kibontakozása lépéseiben. Én ezt a – természetesen hipotetikus – paleolingvisztikai folyamatot, illetve ezek állomásait nevezném nem-teljes, nem tökéletes stádiumoknak. A „névszói szám kategóriájának *fejletlensége*” esetén viszont valóban használhattam volna a *kialakulatlansága* kifejezést is.

(K1): „... Mi lehetett a nominatívusz előtt?! Az IE nyelvekben talán egy gyök, amely önmagában semmilyen mondattani funkció jelölésére nem volt alkalmas (talán leginkább az ágens-alanyéra), majd ehhez került a genuszt jelölő végződés, amely már nominatívuszként (grammatikai alanyként) funkcionált.” – Keresztes László koncepcióját nem találom az indogermanisztika egyetlen összefoglalásában sem. Seholy sincsen utalás arra, hogy a nominatívusz létrejötte *követte* volna a nyelvtani nemek elkülönítését, mi több, még a nyelvtani nemek kialakulását is későbbre teszik, mint a főnevek tőtípusainak elkülönülését, melyekhez csak utólag tapadt hozzá a genus képzete (bizonyíték rá, többek között, hogy a nominatívusz -s vagy -a végződése csak domináns, de nem kizárólagos módon kapcsolódik hím-, illetve nőnemű szavakhoz).

(K2): Keresztes professzor kétségeit fejezi ki az általam félakkuzatívának nevezett orosz nyelvi szerkezetekkel kapcsolatban is, megjegyyezve, hogy erre építem az akkuzatívusz ösiségének tételét. Először is szeretném tisztázni, hogy ezek az orosz nyelv máig is létező, köznyelvi szerkezetei, megtalálhatók még a külföldiek számára írott orosz nyelvtanokban is. Tehát nem népnyelvi vagy más módon „extrém” periférikus jelenségről van szó, legfeljebb ritka, minthogy szemantikailag markírozott (elemi, befolyásolhatatlan erők tranzitív hatásait fejezi ki, vagy olyanokét, amelyeket ilyeneknek fognak fel, vö. például a nyilvánvalóan az elmúlt száz évnél nem régebbi *бомбардировкой уничтожило деревню* 'a bombázás elpusz-

tította a falut' mondatot). Erre a jelenségre az uráli nyelvekből valójában votják példát nem említek, csak komi-permjákat, megjegyezve, hogy ezt tükörfordításnak tartom; és aztán ettől függetlenül hozok osztják példákat, amelyek az esethasználatuk alapján biztosan nem tükörfordítások. Végül pedig ez nem az egyetlen, csupán kiegészítő bizonyítékom arra a tételre, miszerint az akkuzatívusz kategóriája ősbibb, mint a nominatívuszé. A fő bizonyíték a triadikus rendszerben való megléte, amely nem ismeri a nominatívuszt.

(K2): Mi lehetett az ún. „protofőnév”? A protofőnév és protoige terminusokra nézve valóban további magyarázattal tartozom. Protoigének a mondatnak azt az összetevőjét nevezem, amely a létrejövő kéttagú ősi mondatban az állítmány szerepét tölti be, protofőnévnek pedig azt az elemet, amely a protoigében kifejezett cselekvéssel, történéssel vagy állapottal a legszorosabb szemantikai kapcsolatban álló, mintegy benne implikált szubsztanciát jelöli meg. Ebben a felfogásban *a deiktikus elemek maguk is a protofőnév kategóriája alá esnek*, mi több, kétségtelennek látom, hogy ezek a deiktikus elemek (különösen a mutató névmások) ősbibbek is, mint a főnevek, melyek azután a helyükbe léptek (nem pedig fordítva, ahogyan a *névmás* elnevezése sugallja). Ami a személyes névmások rendszerét illeti, úgy gondolom, hogy ez a mutató névmásokhoz képest későbbi fejlemény. A legősibb kéttagú mondatokban a beszélőt és hallgatóját egyaránt mutatónévmás, később egy tulajdonnév formájú megnevezés képviselhette, vagyis *nyelvtani* értelemben eredetileg minden kijelentés harmadik személyű volt. Az első és második személyű perszonális névmást bár meglehetősen korai, de ennél későbbi fejleménynek gondolom. Visszatérve a *protofőnév* terminusra: lehetséges, hogy helyesebb lett volna ehelyett a *szubsztancia* terminust alkalmaznom, de ebből sem világított volna ki, hogy a deiktikus elemek nagyon is beletartoznak ebbe a kategóriába. El kell ismernem, hogy ezt a gondolatot elmulasztottam kifejteni. Számomra ugyanis az ősi mondattal kapcsolatban a leglényegesebb annak az előítéletnek az elhárítása volt, hogy egy protofőnév, szubsztanciális denotátum vagy akár egy mutató névmás feltétlenül arra az elemre utal, amelyet ma az igei állítmány alanyának tartunk. Tranzitív ige esetén ez az implikált szubsztancia ugyanis éppenséggel az ige (leendő) tárgya.

(B6) Bakró-Nagy Marianne opponensem azt kérdezi, vajon nem dolgozatom második nagy részének feladata lett volna-e annak igazolása, hogy az uráli nyelvek mindegyike nominatív. Nos, azt a tételt, hogy az uráli nyelvek kivétel nélkül nominatív típusúak én valóban triviális, azaz előzetesen feltételezett ismeretnek tartottam. Természetesen semmi akadálya a „bizonyításának”, ehhez egyszerűen venni kell egy mondatpárt (egy-egy prototipikus intranszitiv és tranzitiv mondatot) minden egyes uráli nyelvből, és bemutatni, hogy bennük az S és az A funkció azonos megformáltságú, a P pedig ettől (morfológiailag, vagy legalább kötelező szórendje tekintetében) különböző. Attól tartok azonban, hogy egy ilyen fejezet csak növelné a kifejtés bevezető részeinek opponensem által így is kifogásolt didaktikus jellegét.

(K4) „Három valenciás szerkezetek a vogulban is vannak adást, ajándékozást jelentő igék mellett, vö. m. *Apám egy szép könyvvel ajándékozott meg engem*” – jegyzi meg Keresztes László. Bizonyára, de az idézett osztják jelenség nem a három valenciával tűnik ki, hanem azzal, hogy a recipiens is válhat benne nyelvtani tárggyá ('én téged kabáttal varrlak'). Hogy ilyenek a vogulban is lennének – amennyiben opponensem valójában erre akart utalni –, az számomra új információ. A magyar példa viszont nem vonható ide, mert a *megajándékoz* igé-

nek az ajándékot kifejező bővítménye semmiképpen nem állhat tárgyasetben, az igekötő nélküli *ajándékoz* tárgya viszont nem lehet a recipiens. Vagyis egyik esetben sem lehetséges kétféle aktív és kétféle passzív mondatforma, mint az osztjákban.

(B7) A jelöletlen tárgyról szólván Bakró-Nagy Marianne kifogásolja, hogy a tipológiai vizsgálódás szempontjából preferenciát adok az egyes számú alakoknak, holott magam is utalok az ezek alapnyelvi primátusára vonatkozó szakirodalmi kétségekre. Én itt pusztán egy általános tipológiai módszertani elvet kívántam megfogalmazni, amely az uráli nyelvek körén kívül is követendőnek tartok. Egyszerűen arról van szó, hogy a többes számú formák gyakran eltérnek az egyes számúaktól, egyes nyelvekben pedig nem is léteznek. Így továbbra is úgy gondolom, hogy *a tipológia szempontjából* az összehasonlításhoz kézenfekvő mindenütt az egyes számot figyelembe venni. Történeti nyelvészeti megközelítésben természetesen a nem-egyes számok tanúsága is lényeges.

(K4) „A mordvin II. praeteritum nem a participiumra épül (a moksában szóba sem jöhet ez az elemzés).” Köszönöm Keresztes László korrekcióját. Opponensemnek itt egyébként nem velem van vitája, hanem Rajja Bartenssel (az 1979-es tétel a disszertációmban).

(K4) „Vannak-e (...) igazi deverbális melléknévképzők?” Ilyen például a magyarban az *ingatag, félénk, feledékeny, szédületes, buksi*, a finnben *eloisa, antelias* stb. képzőelemei.

(K4) „... a nomenverbum kategória hogyan viszonyul az igenevekhez?”. Ezek egymástól teljesen független alakulatok (a nomenverbum képzetlen alak, az igenevek képzetek).

(K5) „A birtokjel helyéről a birtokviszony kifejezésében nem esik szó.” Ha az opponens birtokjelen birtokos személyjelet/személyragot ért, ennek elhelyezkedésével az általam fejtegetett összefüggésben nem volt miért foglalkoznom. Egyébként az adnominális birtokviszonyt a világ nyelveiben jelenlegi ismereteink szerint 19 (!) különböző morfoszintaktikai módon fejezik ki, amelyek közül csak nyolc olyan tiszta típus van, amely pre- vagy/és szuffixumokat alkalmaz a birtokoson vagy/és a birtokon, a többiek egy részével kapcsolatban a „birtokjel helye” kritérium nem is értelmezhető.

(K5) „Öt alapvető mondattani struktúrából (nominatív, ergatív, triadikus, aktív és tematikus) magyarázható a világ nyelveinek minden szerkezete.” Ez a mondat valószínűleg valamilyen szerkesztési anomália folytán, véletlenül maradhatott az opponensi véleményben, hiszen jelen megfogalmazásban már önmagában is meghökkentő, és semmilyen módon nem vonatkoztatható a dolgozatomra. Legfeljebb annyit lehetne mondani – nagyon pontatlanul –, hogy *az öt alapvető struktúrát* „magyaráztam”, azaz vezettem le egymásból, de hogy *belőlük* bármi egyebet is, különösen pedig „a világ nyelveinek minden szerkezetét”, az természetesen csak félreértés lehet.

(K6) „Nem lehet tudni, hogy egy-egy nyelvcsoporthoz a felhozott szerkezetek mennyire prototipikusak vagy mennyire marginálisak”. De igen, ez többnyire ismeretes, és a főbb mondatsémákra nézve hoztam is példákat az értekezés első részében. Közismert például, hogy a kaukázusi nyelvek között átlagon felüli az ergatív nyelvek aránya, az amerikai indián nyelvek között több mint száz aktív típusú van, a finnugor nyelvek kivétel nélkül nominatívak stb. Egyébként a marginális jelenségek gyakran – persze elismerem, hogy nem mindig – nagyon is ősi viszonyokat tükröznek: a ma kivétele a tegnap szabálya.

(K6) „Az új terminológiának hagyományossal való helyettesítése több helyen könnyen érthetővé teszi a szöveget: pl. *afficiens* = iránytárgy, *efficiens* = eredménytárgy stb.” Az első

előfordulás helyén én az agens efficiens ill. afficiens voltát különböztetem meg, nem a tárgyt, erre pedig nincs magyar terminológia. A 131. oldalon viszont valóban írhattam volna céltárgyat és eredménytárgyat.

6. Rátérve most már a tartalmiakról a kifejezetten módszertani és a szerkesztést illető bírálatokra, először is kötelességem reagálni az értekezés speciálisan uraliszikai forrásaival kapcsolatos kívánalmakra. Bakró-Nagy Marianne részletesen, és többnyire megalapozott szigorral foglalkozik adatkezelésem hiányosságaival, elégtelenségével, néhol ellentmondásaival. Ezt – mint minden egyéb megjegyzését is – a jobbítás szándékával teszi, s ezért külön is köszönettel tartozom. Engedtessek meg mindazonáltal, hogy elemelkedve egy kissé disszertációm konkrét problematikájától, szemügyre vegyem a tipológia forrásaira vonatkozó érvelését, annál is inkább, mivel mind ő, mind Keresztes László szememre veti, hogy nem foglalkoztam elsődleges adatfeltárással (utóbbi opponensem megfogalmazásában ez így hangzik: „a szerző nem végzett saját, speciális kutatásokat a finnugor nyelvek jelenségei köréből” (K5)). Azt gondolom, hogy erre a kérdésre kétféle válasz adható, egy elvi, ideális, és egy gyakorlati, reális megközelítés. Az előbbi így hangzanék: A tipológusnak voltaképpen egyáltalán nem feladata, hogy saját, speciális kutatásokat végezzen az általa a nyelvtipológia szempontjából feldolgozott nyelvek körében. Ideális esetben a tipológus munkája ott kezdődik, ahol a leíró nyelvész véget ér: a tipológia bemeneti adatai a részletes és egységes elvek alapján leírt grammatikák, illetve az adott nyelvre irányuló szakirodalmi feldolgozások. A grammatikus kimutatja a nyelvek sajátosságait, a tipológus pedig lokalizálja ezeket a sajátosságokat a világ nyelvei által felmutatott variabilitás terében. A második, a gyakorlati és reális válasz ennek majdnemhogy az ellenkezője, és itt szinte szó szerint megismételhetném Bakró-Nagy Marianne professzor asszony érvelését. Mint a dolgozatban is írtam, a tipológus gyakran szembe-sül azzal, hogy az egyes nyelvek leírásaiban még csak feltéve sem találja azokat a kérdéseket, amelyeknek válaszait kiinduló adatokként szeretné kezelni. Ilyenkor rákényszerülhet, hogy maga végezze el a grammatikus munkáját is – de amikor és amennyiben ezt teszi, tulajdonképpen nem tipológus. A helyzet még ennél is összetettebb, ha történeti tipológiáról van szó. Ebben az esetben ugyanis az adott nyelv, nyelvcsalád tipológiai jellemzőinek egységes és relatíve teljes szinkron tipológiai leírásából kellene kiindulnunk. Ilyen lehetne például az uráli nyelvek esetében egy tipológiai adatbázis, melynek elkészítése megítélésem szerint valójában előfeltétele annak, hogy bárki is egy olyan nem kevésbé nagyszabású feladat elvégzésére vállalkozhassék, mint az uráli nyelvek történeti tipológiájának kidolgozása. A kérdés ezzel áttevődik arra a szintre, hogy vajon egy tipológiai adatbázis létrehozása igényel-e ilyen orientációjú alapozó grammatikai kutatást is. Sajnos nem kétséges, hogy az uráli nyelvek esetében a válasz pozitív.

Mindazonáltal egyszer már (a jelöletlen tárgy és a vogul vonatkozásában) utaltam rá, és itt most hangsúlyozottan meg kell ismételnem, hogy értekezésem témája nem az uráli nyelvek történeti-tipológiai feldolgozása volt általában, hanem kifejezetten és kizárólag a prenominatív reliktumok felderítése bennük. Ez ugyan történeti-tipológiai tematika, mégpedig az uráli nyelvekre vonatkozóan, de nem az uráli nyelvek történeti tipológiája mint olyan. Az hogy a téma jóval túlmutat önmagán, és felveti az uráli nyelvek tipológiai leírásának, és, nyilvánvalóan ezt követően, történeti-tipológiai jellemzésének szükségességét, nem kétséges. De

ezek olyan feladatok, amelyeknek elvégzése nemhogy egy konkrét dolgozattól, de még egy individuális kutatótól sem elvárható. Valójában uralisták egy egész nemzedéke számára jelent kihívást, és bizonyos értelemben még paradigmaváltást is feltételez ebben a diszciplínában.

A kérdést (nyilván nem elfogulatlan) megítélésem szerint tehát úgy méltányos felvetni, hogy vajon a disszertáció konkrét céljainak megoldásához szükség lett volna-e saját speciális kutatásokra, netán terepmunkára. Továbbra is úgy látom, hogy *ennek a feladatnak* az elvégzéséhez ez nem volt elengedhetetlen. Ugyanezt a megszorítást kell alkalmaznom szakirodalmi tájékozódásom általánosságban véve bizonyára nem megalapozatlanul felrótt hiányságaira. Dolgozatommal kapcsolatban ezt a kérdést is magára a témára nézve lenne célszerű megfogalmazni. Vajon mely művek mely tudományos tételeinek ismeretében kellett volna más eredményekre jutnom *az uráli nyelvek prenominatív reliktumainak kimutatásában*? Erre nézve nemigen kaptam orientációt az opponensi jelentésekből. Ami a tematikán túllépő szakirodalmi ismereteket illeti, ott természetesen meg kell hajolnom a bírálat előtt, nem kétséges, hogy ezen a téren bőven lehet behoznivalóm.

Keresztes László összefoglaló értékelésében leszögezi, hogy – legalábbis szerinte – értekezésem a finnugrisztikai kutatások szempontjából nem hoz új eredményt (K6). Szigorú megállapításával nem lenne illendő vitatkoznom. Engedtessek meg mindazonáltal megjegyznem: az, hogy nyújtottam-e valami újat a finnugrisztikai kutatások szempontjából, attól is függ, hogy mit értünk finnugrisztikán. Ha csakis a történeti-összehasonlító meg a leíró módszer alkalmazását, akkor opponensemnek természetesen igaza van: én a hagyományos finnugrisztika eredményeit nem megújítani akartam, még csak nem is gyarapítani, hanem, mint-hogy nagy megbecsüléssel viszonyulok e diszciplínához, bizalommal építettem rá. Ha azonban a finnugrisztika fogalmába – mint én gondolom – a finnugor nyelvekkel való más módszerű foglalkozás is belefér, akkor talán egyet-mást mégiscsak sikerült hozzátennem ahhoz, amit e nyelvekkel kapcsolatban tudni lehet és érdemes.

Essék szó végül az értekezés mint szöveg technikai jellemzőiről. Bakró-Nagy Marianne-nak erre vonatkozó bírálatát elfogadom, megjegyzései szinte kivétel nélkül helytállóak. Nem kívánom bagatellizálni ezt a pontot, de hát e témáról voltaképpen felesleges is többet mondanom. Legfeljebb annyit jegyzek meg, hogy a kereszthivatkozások egy részének elcsúszásáért a „számítógép ördöge” is felelős. Ez persze nem mentség, csak magyarázkodás. A tanulság többek között az, hogy a kéziratot nem ártott volna olyasvalakivel is átnézetni, aki tartalmilag közömbösen viszonyul a szöveghez. Persze elvárható lenne, hogy ez az olyasvalaki is maga a szerző legyen – úgy tűnik, ebben magam ezúttal nem jeleskedtem.

7. Azt a tudományos aktust, melynek során elhangzanak az opponensi vélemények, a disszertáns pedig válaszol rájuk, a hivatalos megnevezés az értekezés nyilvános vitájának nevezi, a köznyelv viszont, nem véletlenül, inkább a disszertáció védésének. Ez a *védés* momentum némi magyarázatául is szolgál annak a kétségtelen ténynek, hogy – talán a legutoljára érintett tematika kivételével – opponenseimnek adott, most végéhez közeledő válaszom során túlnyomórészt azokat a kérdéseket taglaltam, amelyekben ellenérveket, magyarázatokat, kiegészítő korrekciókat kívántam fűzni e szempontból megszűrt és kiválogatott megjegyzéseikhez. Téves lenne azonban mindebből azt a következtetést levonni, mintha nekem jószerével csak ellenvetésem lennének opponenseim véleményével kapcsolatban. Először is nem reagál-

tam opponenseimnek azokra a nyilatkozataira, amelyek értekezésem pozitív megítélhetőségére, netán erényeire vonatkoztak. Ezeket nyilvánvalóan nem is illendő kommentálnom, elegendő, ha megköszönöm őket. Másodsorban – terjedelmi okokból is – nem reagáltam egy sor olyan jogos bírálatukra, felvilágosító vagy kiegészítő megjegyzésükre, tanácsukra, amelyekkel kapcsolatban ugyancsak nem lehet más teendőm, mint tudomásul véve, köszönetet mondani értük. Szándékaim és reményeim szerint ezek a bíráló momentumok is inspiráló és orientáló jelleggel befolyásolják majd kutatásaim további alakulását.

Budapest, 2012. április 30.

Havas Ferenc
disszertáns